

УДК 342.9

Д. В. Молчанов
здобувач кафедри економіко-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

ПРОТИДІЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ, ВИДИ ТА СУБ'ЄКТИ

Протягом останніх років причини криміналізації економіки, переходу її у «тінь» широко обговорюються юристами, соціологами, політиками, економістами. Вони є також об'єктом всебічного публічного розголосу, але спроби їх визначити мають переважно абстрактно-теоретичний або суто публіцистичний характер. Із зазначеної теми все ще бракує глибоких цільових наукових розробок. Бракує достовірних і достатньо показових емпіричних даних, які дали б змогу отримати повніше наукове уявлення такого феномену. Проте, незважаючи на істотні прогалини, нині можна дійти порівняно об'єктивних висновків щодо того, що означає тіньова економіка, який її кримінальний зміст та ознаки [1, с. 20].

Поширення тіньової економіки негативно позначається на дієвості механізмів та інструментів глобального управління та управління національними економіками. Основними сучасними проблемами тінізації економічних відносин у глобальному вимірі визнані тіньова зайнятість та тінізація фінансових потоків. Незважаючи на те, що проблема тінізації вже вийшла за межі національних економік, поки що відсутній цілісний та скоординований країнами план дій щодо подолання тіньової економіки. Наявні програмні документи або стосуються подолання її окремих проявів, зокрема відмивання «брудних грошей», боротьби з економічною злочинністю тощо, або спрямовані на протидію тіньовій економічній діяльності у масштабах національних економік [2, с. 3].

В Україні створюється реальна загроза безпеці держави з боку економічної злочинності. Криміналізованими й «тінізованими» є буквально всі сфери економіки, а найменш захищеним від злочинних посягань залишається паливно-енергетичний комплекс. У процесі приватизації непоодинокими є випадки відмивання «брудних грошей». Пакети акцій привабливих підприємств скуповуються через офшорні компанії. До економічної сфери належить кожне восьме з усіх учинених правопорушень, але у жодній зі сфер економічної діяльності немає логічно завершеного, системного законодавчого забезпечення [3, с. 70]. Саме цим колом проблем і зумовлена актуальність даної статті.

Окремі аспекти тіньової економіки вже висвітлювались як у науковій, так і в періодичній літературі, зокрема такими вченими, як З. Варналій, С. Ковальов, Ю. Лагов, В. Попович, І. Приварникова, Т. Тищук. Однак проблеми впливу

тіньового сектору економіки, що постійно зростає, на соціальні та економічні процеси в Україні та причини його виникнення все ще залишаються актуальними та потребують подальших наукових і практичних розробок.

Метою статті є дослідження причин, які сприяють виникненню тіньової економіки, її видів та суб'єктів, що протидіють тінізації економіки в Україні.

Сучасне становище економіки нашої країни потребує значних зусиль щодо виводу економіки з тіні, оскільки Україна є країною з критичним рівнем тіньової економіки та корупції. Згідно з розрахунками професора Ф. Шнайдера з Лінцського університету та його колег із Дрезденського університету та Світового банку, які вони робили для 162 країн світу, частка тіньової економіки в українському ВВП є найвищою в Європі – на рівні 65% від офіційного показника ВВП. Рівень тіньового сектору в нашій державі є дуже високим, а це загрожує економічній безпеці держави. Так, наслідками такої тінізації економіки є деформація податкової і бюджетної сфери, неспроможність держави належним чином виконувати соціальні функції, погіршення інвестиційного клімату в країні та відсутність доступу до міжнародного ринку капіталів, що є важливим для поліпшення економічної ситуації в країні [4; 5, с. 63].

Основними причинами тінізації економіки в Україні є:

- неефективна економічна політика, низька якість державних економічних програм і результативність економічної діяльності в усіх сферах і галузях економіки;

- недосконалість, неповнота, нестабільність, узгодженість законодавчої бази;

- втрата довіри до економічних програм, державної економічної політики, до державних структур влади і бажання діяти, зважаючи на особисті інтереси за умов неможливості одержання доходів законними методами;

- недосконала податкова політика; недосконалість, неповнота, нестабільність законів про оподаткування; високе загальне податкове навантаження, зокрема на фонд оплати праці, що призводить до багаторазового зменшення офіційної заробітної плати і здійснення доплат готівкою;

- низький рівень офіційної заробітної плати у державному секторі економіки, державних установах та організаціях, пенсій, інших соціальних

виплат; високий щодо офіційних доходів рівень цін на споживчі товари і послуги;

- низький рівень життя і соціальної захищеності абсолютної більшості населення;

- політична нестабільність у державі;

- незадовільна діяльність усіх структур влади щодо забезпечення виконання законів, низька ділова кваліфікація і некомпетентність значної частини їх працівників;

- високий рівень корупції;

- відсутність значних капіталів, необхідних для реалізації підприємницьких інтересів за умов реформування економічних відносин;

- відсутність інвестиційних альтернатив для тінювих капіталів;

- відсутність ефективного контролю за економічною діяльністю;

- утворення кримінальних структур, зрощування із суб'єктами підприємницької діяльності, переростання в організовані злочинні угруповання і їх легалізація в суспільно-політичному житті; транснаціоналізація злочинності, створення міжнародних кримінально-економічних і адміністративно-економічних груп;

- правова незахищеність громадян і суб'єктів підприємницької діяльності від організованих злочинних угруповань і протиправних дій із боку корумпованих державних чиновників;

- значний ступінь деформації суспільної та особистої моралі; втрата історичних традицій, моральних і етичних норм, що лежать в основі поваги до приватної власності і підприємницької діяльності; слабкі внутрішні обмеження щодо протиправної діяльності [6, с. 252].

Виокремлюють також чинники, що сприяють тінізації економіки:

- відсутність повноцінного ринкового середовища (уповільнене здійснення економічних перетворень та незавершеність впровадження ринкових механізмів призводять до ситуації неузгодженості державної економічної політики з інтересами значної кількості господарюючих суб'єктів);

- недостатність інституційного забезпечення економічної політики (силові й адміністративні заходи, які реалізуються державою для протидії тінізації економіки, не приносять очікуваного позитивного результату внаслідок збереження несприятливого підприємницького клімату в Україні);

- неефективність управління державною власністю і захисту прав власників (тінювий сектор найчастіше експлуатує промислові потужності державних підприємств, зумовлюючи їх некомпенсоване прискорене зношення, що позбавляє державу належних доходів); вади податкової системи (чинна податкова система фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негатив-

них наслідків надлишкового фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян);

- незбалансованість державної регуляторної політики (до цього часу недоліками законодавства залишаються надмірна множинність нормативних актів, неузгодженість їх між собою, часті й не завжди виправдані зміни, значні прогалини у регулюванні тих чи інших господарських відносин);

- деформація системи зайнятості населення (у тінювому секторі відсутні гарантії працевлаштування, оплати праці й соціального страхування, безпеки праці, створюються додаткові умови з метою втягування значної частини населення у кримінальні відносини);

- недоліки у діяльності судової влади (важливо в цьому контексті є неефективність механізму виконання судових рішень) [7, с. 50].

Усі ці фактори сприяють тому, що поширення в Україні тінювої економіки являє собою значну перешкоду забезпеченню сталого розвитку економіки та сприяє деморалізації українського суспільства [8, с. 21].

Ключовими передумовами високого рівня тінізації національної економіки залишаються неефективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності [9, с. 48].

Отже, розглянувши причини тінювої економіки, звернемо увагу на її різновиди. Виділять три види тінювої економіки:

«Друга» тінюва економіка – це заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З точки зору суспільства, загалом «друга» тінюва економіка не виробляє жодних нових товарів чи послуг: вигоду від «другої» економіки отримують одні особи коштом втрат, яких зазнають інші.

«Сіра» тінюва економіка – економічна діяльність із виготовлення та реалізації звичайних товарів і послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її кошт, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

«Чорна» тінюва економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою у широкому значенні можна вважати усі види діяльності, які повністю виключені з нормального

економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним й такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо) [10, с. 8; 11, с. 49].

Розглянувши причини та види тіньової економіки, необхідно зупинитись й на суб'єктах, які протидіють тіньовій економіці.

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму» (від 17.11.2010 р. № 2698-VI), органом, уповноваженим Україною на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки, є центральний орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу України (Державна служба фінансового моніторингу України).

В Україні 9 березня 2011 р. прийнята «Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р.» [12]. Одним з її досягнень є представлення в грудні 2012 р. Держфінмоніторингом України типологій легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а 2013 р. представлено дослідження щодо актуальних методів та способів легалізації доходів, де наведено результати аналітичної роботи, проведеної Держфінмоніторингом України і спрямованої на попередження злочинів у сфері відмивання коштів, що можна вважати основою для підготовки змін до спеціального закону, які відбулись.

Відповідальність за відмивання «брудних коштів» підвищена останніми змінами до Кримінального кодексу України (далі – КК), станом на 16.10.2012 р. Відповідно до ст. 209 КК, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років; ці дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі – від семи до дванадцяти років; вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі – від восьми до п'ятнадцяти років.

У Кримінальному кодексі існує і ст. 209-1 «Умисне порушення вимог законодавства», пов'язана з дією суб'єктів первинного фінансового моніторингу та інших осіб, які займаються адмініструванням процесів, яке карається штрафом від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; розголошення у будь-якому вигляді інформації карається штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Актуалізація питання, пов'язаного із впровадженням нових міжнародних стандартів, відбулась 16 лютого 2012 р., коли були прийняті FATF нові Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсю-

дженню зброї масового знищення.

Нові вимоги Міжнародних стандартів FATF (2012) стосуються використання ризико-орієнтованого підходу на реалізацію протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлення прозорості діяльності власників суб'єктів первинного фінансового моніторингу, розвиток міжнародного співробітництва в обміні інформацією.

Нові міжнародні стандарти актуалізують вимоги до фінансових груп, спрямовані на сприяння загальному охопленню всіх членів суспільства, врахуванню нових загроз, серед яких попередження фінансуванню зброї масового знищення, боротьби з корупцією, застереження щодо податкових злочинів та фінансування тероризму.

Зміна системи нагляду стосується впровадження концепції пруденційного нагляду через попередження злочинів у сфері фінансового моніторингу, яка повною мірою відповідає новим Міжнародним стандартам FATF щодо рекомендацій у сфері протидії легалізації злочинних доходів.

Концептуальні принципи побудови національної системи полягають у відповідності конституційним нормам, вимогам міжнародних організацій, розвитку міжнародного співробітництва [13].

Проблеми та перспективи розвитку системи фінансового моніторингу пов'язані з недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів, відсутністю однозначних якісних критеріїв щодо віднесення фінансових послуг до таких, що підлягають фінансовому моніторингу та оцінки їх ризику.

Отже, на сучасному етапі розвитку нашої країни одним із пріоритетних напрямів політики є детінізація економіки. Стратегічними пріоритетами детінізації економіки України на сучасному етапі є: стимулювання інвестиційних процесів, вдосконалення монетарної політики, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, значне зниження і вирівнювання податкового навантаження, спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізація витрат виконання й адміністрування податкового законодавства, створення ефективної системи управління державним сектором економіки, посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, кредитних ресурсів та іноземних інвестицій, протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

З метою посилення дій, пов'язаних із розвитком системи фінансового моніторингу, пропонуються заходи з удосконалення фахового забезпечення цього процесу через організацію і проведення спільно економістами та юристами наукових досліджень фінансово-правового напрямку для пошуку ефективних методів попередження «відмивання» коштів, фінансування тероризму та фінансування

розповсюдження зброї масового знищення. Також необхідно постійно проводити вдосконалення правових механізмів детінізації економіки, створювати сприятливі умови для функціонування різноманітних форм бізнесу на законодавчому рівні та здійснювати гармонізацію суспільних відносин на основі усунення суперечностей економічної моделі, які порушують паритетність розвитку окремих сфер і сегментів ринку, пригнічують інтереси суб'єктів господарювання.

Література

1. Невмержицький Є. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: [Навч. посіб.] / Є. Невмержицький. – К.: АПСВ, 2005. – 415 с.
2. Бандурка О. Протидія тіннізації економіки України / О. Бандурка // Сучасні проблеми фінансового моніторингу: Збірник матеріалів IV Все-української науково-практичної конференції (10 квітня 2015 р.). – Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, ТО Ексклюзив, 2015. – С. 3–6.
3. Мазур І. Корупція як інститут тіншової економіки / І. Мазур // Економіка України. – 2010. – № 8. – С. 68–74.
4. Тінь в Україні: вплив на економіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/08/31/286682>.
5. Поплавська Т. Тіншова економіка, її причини та шляхи детінізації / Т. Поплавська // Тіншований сектор у країнах з перехідною економікою: соціально-економічні наслідки його функціонування: Матеріали круглого столу, 17 березня 2014 р. [Текст]. – К., 2014. – С. 62–65.
6. Користін О. Економічна безпека / О. Користін. – К.: КНТ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
7. Ткаченко А. Тіншова економіка та її вплив на економічну систему / А. Ткаченко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2012. – № 10. – С. 47–51.
8. Марчук М. Соціально-економічні причини та наслідки зростання сектору тіншової економіки в Україні / М. Марчук // Тіншований сектор у країнах з перехідною економікою: соціально-економічні наслідки його функціонування: Матеріали круглого столу, 17 березня 2014 р. [Текст]. – К., 2014. – С. 20–24.
9. Коробков Д. Тіншова економічна діяльність в Україні / Д. Коробков // Международная научная конференция MicroCAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/microcad/2013/s23/> ТІНШОВА ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ.pdf.
10. Зянько В. Тіншові доходи та шляхи їх зменшення в Україні / В. Зянько // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2008. – № 1. – С. 8–13.
11. Джафаров Д. Види тіншової економіки та їх соціально-економічні наслідки для національного госпо-

дарства / Д. Джафаров // Тіншований сектор у країнах з перехідною економікою: соціально-економічні наслідки його функціонування: Матеріали круглого столу, 17 березня 2014 р. [Текст]. – К., 2014. – С. 48–50.

12. Стратегія розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 р.: Розпорядження КМУ від 9 березня 2011 р. № 190-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/documents_hp?cat_id=34&doc_id=369&lang=uk&page=1.

13. Внукова Н. Стратегія розвитку системи фінансового моніторингу з урахуванням міжнародних стандартів / Н. Внукова // Актуальні питання фінансової безпеки держави: Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави». – Х: ХНУВС, 2014. – С. 77–80.

Анотація

Молчанов Д. В. Протидія тіннізації економіки в Україні: причини, види та суб'єкти. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу сучасним причинам виникнення тіншової економіки та її видам. Висвітлені суб'єкти фінансового контролю та моніторингу з метою протидії тіннізації економіки в Україні. Запропоновано деякі заходи подолання тіннізації економіки.

Ключові слова: причини, види, фінансовий контроль та моніторинг, тіннізація економіки, протидія.

Аннотация

Молчанов Д. В. Противодействие тенизации экономики в Украине: причины, виды и субъекты. – Статья.

Статья посвящена анализу современным причинам возникновения теневой экономики и ее видам. Освещены субъекты финансового контроля и мониторинга с целью противодействия тенизации экономики в Украине. Предложены некоторые меры преодоления тенизации экономики.

Ключевые слова: причины, виды, финансовый контроль и мониторинг, тенизация экономики, противодействие.

Summary

Molchanov D. V. Counteraction to the shadowing of the economy in Ukraine: causes, types and subjects. – Article.

The article analyzes the current causes of the shadow economy and its species. Coverage of subjects of financial monitoring and control to combating shadow economy in Ukraine. The proposed some measures to overcome the shadow economy.

Key words: causes, types, financial control and monitoring, the shadow economy, opposition.